

РОЗДІЛ 6. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ
ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІМЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ
ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОРНІТОФАУНОЮTHE METHODS OF FORMING CHILDREN'S COGNITIVE ACTIVITY DURING
FAMILIARITY WITH BIRD FAUNA

В статті з'ясовано сутність поняття «пізнавальна активність» як особистісного утворення. Проаналізовано наукову літературу з досліджуваної проблеми (педагогічну, психологічну, методичну); досліджено суть феноменів «активність», «пізнання», «пізнавальна активність», «орнітофауна». Висвітлено значення і роль в птахів в житті і діяльності людини та найоптимальніші методи і прийоми формування пізнавальної активності дітей 6–8 років під час ознайомлення з світом птахів.

Зазначено, що пізнання – це творчий процес отримання та постійного оновлення необхідних людині знань. Активність – загальна характеристика людини, яка характеризує динаміку її діяльності, підтримання життєво значущих зв'язків із навколишнім світом, внутрішня спонука до дії, розвитку, навчання і праці. Вона характеризується діяльністю людини, протилежність цій якості – пасивність. Пізнавальна активність – вид діяльності, що проявляється у тварин у формі орієнтувального рефлексу, а в людини, крім того, у формах мимовільної уваги, цікавості, творчості.

Виявлено, що в сучасній психолого-педагогічній літературі виокремлено різні аспекти проблеми формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, а саме психологічні закономірності досліджували Г. Костюк, О. Запорожець та ін., ознайомлення природою як умову формування пізнавальної активності розглянуто в працях сучасних педагогів та науковців Г. Бельської, Н. Грицай, Н. Лисенко, С. Лупаренко, З. Пlochий та ін..

Розкрито специфіку формування пізнавальної активності у старших дошкільників та молодших школярів. У сучасних наукових дослідженнях, у яких аналізується сутність понять «активність», «пізнавальна активність» вони розглядаються в різних аспектах, але спільними є підходи до трактування прояву пізнавальної діяльності, а саме: потреба набутти знання в певній галузі (спрага знань) – прагнення зрозуміти явища, що вивчаються, наявність стійкого готовності до активного пізнання; оволодіння прийомами пізнавальної розумової діяльності. Виявлено, що вплив педагога на формування пізнавальної активності має надзвичайно велике значення. Наведено орієнтовне планування змісту роботи по формуванню пізнавальної активності дітей під час ознайомлення з основами орнітології з використанням різних видів роботи.

Ключові слова: діти дошкільного і молодшого шкільного віку, пізнавальна активність, орнітологія, світ птахів.

The article clarifies the concept of «cognitive activity» as a category of personality psychology and educational psychology. The authors analyze the problem in question on pedagogical, psychological, and methodological levels in Ukrainian and international studies; the phenomena «activity», «cognition», «cognitive activity», «bird fauna» are investigated. The authors show the significance and role of birds in human life, and the most optimal methods and techniques which can be used in the formation of cognitive activity of 6–8 years old children during learning the world of birds.

It is noted that cognition is a creative process of obtaining and constantly updating the knowledge which is necessary for a person. Activity is a general feature of a person, which characterizes the dynamics of his/her activity, the maintenance of vital connections with the outside world, and the inner motivation for action, development, learning and work. It is characterized by human activity, the opposite of this human quality is passivity. Cognitive activity is a type of activity that can be seen in the form of an orienting reflex in animals, and in the forms of involuntary attention, curiosity, and creativity in humans.

Various aspects of the problem of forming cognitive activity of children of senior preschool and primary school are studied in modern psychological and pedagogical studies. G. Kostjuk, O. Zaporozhets studied the psychological patterns of cognitive activity, the familiarization with nature as a condition for the formation of cognitive activity is considered both in the works of modern pedagogues such as G. Belenka, N. Hrytsai, N. Lysenko, S. Luparenko, Z. Plochiy and others.

The specifics of the formation of cognitive activity in senior preschoolers and junior schoolchildren are explored. In modern researches the concepts of «activity», and «cognitive activity» are considered in different aspects, the attention is paid to the need to acquire knowledge in a certain field, the desire to understand the phenomena under study, the presence of a stable readiness for active cognition; mastering the techniques of cognitive mental activity. It is stated that the influence of the teacher on the formation of cognitive activity is extremely important. Indicative planning of the content of work on the formation of cognitive activity of children during teaching the basics of ornithology using various types of work is given.

Key words: preschool and primary school children, cognitive activity, ornithology, educational psychology.

УДК 37.015.31:57.081.1:598.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.1.44>

Андресва Т.Т.,
канд. філос. наук, доцент,
доцент кафедри психології і педагогіки
дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Дзюбенко О.В.,
канд. біол. наук, доцент,
доцент кафедри біології, методології
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Вода без риби, повітря без пташок,
час без людей бути не можуть.

Григорій Сковорода

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення Української держави питання екологічної освіти і виховання підростаючого покоління перебувають в центрі уваги суспільства. Особливо важливо зацікавити дитину світом природи, адже в даний час існування біосфери спостерігається її посилене руйнування, і не останнє місце в цьому процесі займає антропогенний фактор. У цьому контексті особливого значення набуває всебічне дослідження і переосмислення на сучасних методологічних засадах формування пізнавальної активності дітей до світу живої і неживої природи з врахуванням багатовікового досвіду існування нашого народу в природному середовищі та впровадження традицій раціонального природокористування в сучасний соціум. Важливо розпочати таку роботу з раннього віку, використовуючи весь накопичений досвід як народної педагогіки, так новітніх досліджень та системно продовжувати на всіх щаблях освіти.

Сучасна освіта, побудована на гуманістичних і духовних орієнтирах, накопичених за тривалий час існування людства є стратегічною лінією розвитку особистості, суспільства, нації й держави, запорукою майбутнього, масштабною сферою розбудови суспільства, його політичної, соціально-економічної, культурної й наукової організації. Вона є засобом відтворення й нарощування інтелектуального, морального і духовного потенціалу народу, виховання в дитини ціннісного ставлення до всього живого, до культурної спадщини свого народу. За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі на основі приєднання до Болонського процесу. За цих умов освіта спрямована на втілення в життя завдань збереження та покращення природного довкілля.

В даному контексті ознайомлення дітей з світом птахів як однієї з важливих ланок геобіоценозів дає надзвичайно великі можливості для формування пізнавальної активності. Відповідно, у Базовому компоненті дошкільної освіти, в освітній лінії «Дитина у природному довкіллі» містяться доступні дитині дошкільного віку уявлення про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля. Природнича освіченість передбачає наявність уявлень дитини про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довкіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний

вплив людської діяльності на стан природи. Ціннісне ставлення дитини до природи виявляється у її природодоцільній поведінці: виважене ставлення до рослин і тварин; готовність включатись у практичну діяльність, що пов'язана з природою; дотримання правил природокористування [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України (лист Міністерства освіти і науки України від 11.11.2015 №1/11-16378) навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку «Природа рідного краю» розрахована на 2 роки навчання – початковий рівень – 4 години на тиждень (144 години на рік). В програмі зазначено, що переорієнтація змісту позашкільної освіти на цілі сталого розвитку передбачає пізнання дітьми навколишнього середовища свого міста чи села, своєї малої батьківщини, проблем і перспектив свого біорегіону. На таких засадах розроблено навчальну програму «Природа рідного краю», яка реалізується в гуртках еколого-натуралістичного напрямку та спрямована на вихованців віком 7–10 років. Автори Тетяна Васютіна, Ольга Драган, Трегубова Людмила зазначають «Мета програми – розширення, систематизація і поглиблення знань про природу рідного краю, перспективи використання місцевих ресурсів в інтересах краю і країни, розкритті закономірностей природних процесів і явищ, що відбуваються у регіоні; засвоєння основ екологічних знань, перетворенні теоретичних знань у стійкі переконання, формуванні у вихованців активної життєвої позиції та морально-етичних правил поведінки в природному і соціальному оточенні» [25]. Зокрема цікавою і змістовною є теоретична частина. Наприклад, для висвітлення теми «Птахи нашого краю» автори пропонують виділити 20 годин, зокрема розглянути такі теми «Різноманітність та значення птахів своєї місцевості. Особливості зовнішньої будови тіла птахів, які пов'язані з пристосуванням до польоту. Гніздування. Пристосування до різноманітних умов життя. Дикі та свійські птахи. Охорона птахів. Правила ведення фенологічних спостережень за птахами. Практична частина. Екскурсії: в природу, у зоопарк для ознайомлення з різноманітністю птахів місцевості. Визначення птахів своєї місцевості за величиною, оперенням, поведінкою, співом». Також доцільно провести дослідницькі практикуми «Сезонні явища в житті птахів», «Зимовий та весняний облік птахів», «Чиї сліди?». Робота над проектами (інформаційними, прикладними, дослідницькими) «Привабливості птахів», «Годівничка», «Пташиний будиночок», «Турбота про потомство у птахів» (куточка живої природи)».

Українські вчені Н. Бібік [5], І. Бех [6], М. Боришевський [10], О. Брежнева [11], Н. Грицай [13], Н. Бойко [8], В. Лозова [20], О. Савченко, [26] здійснили фундаментальні дослідження формування пізнавальної активності дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. В сучасній психолого-педагогічній літературі виокремлено різні аспекти проблеми формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, а саме психологічні закономірності досліджували Г. Костюк, Г. Балл [3], та ін., ознайомлення природою як умову формування пізнавальної активності розглянуто в працях сучасних педагогів та науковців Г. Беленької, Т. Науменко, О. Половіної [7], Н. Грицай [13], Жоржик О. [15], О. Крюкової [17] Н. Лисенко [19], З. Плохій [24] та ін. Вони визнають особливу роль активності особистості як у формуванні як психічних функцій, які мають істотне значення у процесі організації та упорядкування знань дитини про світ і її орієнтації в собі самій, так і в збагаченні та уточненні системи знань. Прояв власної активності особистості – це механізм набуття досвіду, який є підґрунтям для подальшого розвитку дитини.

Аналіз психологічних і педагогічних праць дає підстави визначити пізнавальну активність як таку, в якій дитина виступає як суб'єкт, який створює свій досвід до певної міри самостійно; водночас вона є реципієнтом зовнішніх впливів. Стимулюючі дії дорослих можуть суттєво впливати на поведінку дитини, що стає передумовою для формування у неї нових знань та умінь. Це стосується, зокрема, мотиваційної сфери діяльності особливості.

Значним внеском у педагогічну теорію і практику розвитку дітей дошкільного віку на основі діяльного пізнання світу стали праці Л. Артемової [1], О. Чекстере [31] та ін. Теоретичні та емпіричні дані досліджень не знижують актуальності подальших пошуків і розробки стратегій навчання, які й передбачають принципові зміни в організації пізнавальної діяльності дітей, а також структурування їхніх знань.

Отже, проблема формування у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку пізнавальної активності досліджена недостатньо повно і потребує більш детального розгляду, особливо під час ознайомлення з світом птахів, тому в соєму дослідженні ми також використовуємо дані досліджень вчених-орнітологів М. Баніка [4], В. Бондарця [9], Г. Фесенка, А. Бокотея [33], М. Воїнственського [12], В. Талпоша [29].

Мета статті: висвітлити оптимальні методи і прийоми роботи в закладах дошкільної освіти і позашкільних навчальних закладах формування пізнавальної активності у дітей 6–8 років під час ознайомлення з світом птахів. Для реалізації мети було поставлено такі завдання:

1. З'ясувати сутність поняття «пізнавальна активність» як особистісного утворення.

2. Розкрити специфіку формування пізнавальної активності у дітей 6–8 років під час ознайомлення з основами орнітології.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасні українські вчені вважають, що активність – поняття дуже широке та багатопрофільне. Як риса особистості людини активність постійно змінюється, що значно ускладнює її характеристику. Активність – загальна характеристика людини, яка характеризує динаміку її діяльності, підтримання життєво значущих зв'язків із навколишнім світом, а також виступає як внутрішнє спонука до дій, розвитку, навчання і праці. Вона характеризується діяльністю людини, протилежність цій якості – пасивність. Активність є однією з основних характеристик особистості, яка полягає в здатності виступати ініціатором змін у взаєминах з навколишнім світом.

У психологічній науці активність розглядається, насамперед, у зв'язку з категоріями «діяльність» і «поведінка». Активність – найважливіша характеристика діяльності і часто розглядається як її синонім. Активність особистості проявляється в спрямованості на певну діяльність і вибірковість у підборі засобів і способів поведінки для досягнення мети. Активна особистість виступає як суб'єкт не лише своєї поведінки і діяльності, але і як стимул для прояву активності іншими.

Пізнання – творчий процес отримання та постійного оновлення знань необхідних людині, сукупність процедур та методів надбання знань про явища та закономірності об'єктивного світу, здатність до розумого сприйняття та переробки зовнішньої інформації, процес людської діяльності, основним змістом якого є відображення об'єктивної реальності в свідомості, а результатом – отримання нового знання про навколишній світ.

Пізнавальна, або інтелектуальна, активність пов'язана з пізнавальною мотивацією. Пізнавальна активність не є вродженою рисою особистості – вона формується і розвивається у процесі її діяльності. Упродовж дитинства пізнавальна діяльність дитини змінюється у зв'язку зі зростанням її психофізіологічних можливостей, розширенням життєвого досвіду, необхідністю виконувати вимоги, що ускладнюються. Основною формою організації навчання в дошкільному навчальному закладі та позашкільних навчальних закладах є заняття, відповідно основним видом діяльності на заняттях є пізнавальна діяльність дітей, яка відбувається на основі практичних і розумових дій дитини і яка протікає під керівництвом педагога у відповідності з завданнями програми навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Але важливо так організувати життя дітей, щоб

пізнавальна активність могла проявлятися протягом всього дня.

У педагогічній науці пізнавальний акт визначається як мобілізація інтелектуальних, морально-вольових, духовних та фізичних сил дитини для досягнення конкретних цілей навчання і виховання. Пізнавальна діяльність дитини дошкільного віку проявляється в умінні одержувати від дорослого знання, які її цікавлять, за допомогою запитань і самостійно ставити пізнавальні завдання, добирати способи їх розв'язання. У такий спосіб розпочинається процес активізації пізнавальної активності, що триває впродовж усього життя, і сприяє формуванню світогляду, культури, духовності, набуттю суми знань про природу, суспільство, техніку та творчості. Раннє і дошкільне дитинство, а також період шкільного навчання є важливими періодами в житті людини, оскільки це найкращий час для якісних психічних утворень. Це стосується і пізнавальної активності, яка зароджується в ранньому віці, коли відбувається стрімкий фізичний ріст і накопичення знань. В основі конкретного акту пізнання лежить початкове уявлення про світ, його образ, який поступово уточнюється, доповнюється або спростовується під час пізнавальної діяльності. Пізнаючи оточуючий світ, дитина проявляє пізнавальну діяльність. Пізнавальна потреба є центральною ланкою пізнавальної активності особистості, її внутрішнім джерелом. К. Д. Ушинський вважав, що «діяльність за своєю суттю – обов'язкова боротьба і подолання перешкод. Жодна діяльність неможлива без перешкод, без прагнення подолати ці перешкоди і без дійсного подолання їх» [6].

Будь-який процес пізнання та пізнавальної діяльності неможливий без таких основних психологічних процесів і дій, як сприйняття, розуміння, осмислення, узагальнення, закріплення і застосування [14, с. 20]. Пізнання пов'язане із внутрішніми пізнавальними інтересами, які мотивують активність і пізнавальну діяльність.

У психологічному словнику В. Шапара. читаємо «Активність – загальна характеристика живих істот, їхня власна динаміка як джерело перетворення або підтримки ними життєво значимих зв'язків із середовищем. Активність формується відповідно до ймовірного прогнозування розвитку подій у середовищі та положення в ньому організму. У психології активність виступає у співвіднесенні» [30, с. 11].

У педагогічній енциклопедії активність визначається як якість особистості, що проявляється в енергійній, інтенсивній діяльності в роботі, навчанні, громадському житті, різних видах мистецтва, в іграх [14, с. 20].

Пізнавальна активність – вид психічної активності, що проявляється у тварин у формі орієнтувального рефлексу, а в людини, крім того,

у формах мимовільної уваги, цікавості, творчості. Водночас у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «пізнавальна активність», хоча в багатьох дослідженнях учені називають деякі загальні істотні риси цього поняття.

Пізнавальна активність як особливість психічного розвитку людини характеризується спрямованістю і стійкістю пізнавальних інтересів, прагненням до самостійного і ефективного засвоєння інформації, оволодіння прийомами і способами пізнавальної діяльності, критичністю і самокритичністю мислення, вольовими зусиллями для досягнення навчально-пізнавальної мети. Науковці злитно розглядають поняття активність, допитливість і пізнавальна діяльність. Аналіз літератури з цієї проблеми показує, що в дитячому віці пізнавальні процеси проходять під час формування кілька якісних етапів, а саме:

- період раннього дитинства, коли переважає орієнтувальний рефлекс – потреба нових вражень;
- період активного прояву інтересу до предметів і явищ навколишнього світу – допитливість;
- період зародження потреби пізнання.

Найбільш узагальнено структуру пізнавальної активності дітей представлено у дослідженні О. Брежнєвої, яка виокремлює в ній три компоненти: емоційний, змістовий і вольовий, – а також три етапи формування у дітей пізнавальної активності [11, с. 12–14]. Перший етап, на її думку, пов'язаний із виникненням інтересу до пізнання, основою якого є емоційний компонент пізнавальної активності. Він є першоосновою для розвитку активності дітей і посилюється у зв'язку з тим значенням, яке мають емоції і почуття у розвитку дитини, мотивації різних видів її діяльності, зокрема пізнання. Водночас, зазначає дослідниця, у цьому процесі орієнтуватися лише на емоційний компонент недостатньо. С. Ладивір стверджує, що викликана емоціями допитливість як рушійна сила спрямованості інтересів дитини до пізнання навколишнього світу стає суттєвим фактором формування пізнавальної активності лише в тому випадку, коли у своєму розвитку вона поєднується з оволодінням дитиною способами системного цілеспрямованого пізнання [18, с. 3–6].

За відсутності такої обумовленості виникає лише зацікавленість, яка позбавлена свідомого прагнення до отримання знань.

Другий етап виникає під впливом активності на вольовий і змістовий компоненти. У дітей мають сформуватися самостійність під час виконання завдань, ініціативність та відповідальність у виборі рішень, які поєднуються з оволодінням дітьми розумовими діями, а саме узагальненими способами обстеження предметів, здатністю абстрагувати та узагальнювати ознаки і відношення об'єктів пізнання тощо.

На третьому етапі робота педагога спрямовується на вдосконалення пізнавальної активності, окремих вольових якостей дитини – наполегливості, ініціативності тощо. У психолого-педагогічних дослідженнях представлено декілька видів активності, притаманних дитині.

Репродуктивно-наслідувальна активність, за допомогою якої дитина набуває досвід за допомогою використання досвіду іншої людини. Це найпростіша форма прояву активності, проте в розвитку дитини вона відіграє суттєву роль. Ураховуючи те, що в цьому виді активності об'єктивно закладені великі можливості для розвитку особистості дитини, репродуктивно-наслідувальна пізнавальна активність відіграє надзвичайно важливу роль у процесі навчання.

Пошуково-виконавська активність є більш складним видом, оскільки характеризується високим ступенем самостійності. На цьому рівні активності дитині необхідно прийняти завдання яке поставив дорослий і самій відшукати способи його виконання. Пошуки самостійних способів розв'язання завдання сприяють пошуку варіантів діяльності не за зразком, аналізу можливих способів вирішення завдання, відкривають простір для розмірковування про зміст та умови діяльності. Оволодіння дітьми таким видом пізнавальної активності розглядають як значне особистісне досягнення. Показником такої активності є наявність у дитини інтересу до навчального завдання та процесу його виконання; самостійність у пошуку розв'язання пізнавального завдання та застосування знайдених способів його розв'язання в різних практичних ситуаціях; уміння помічати помилки у себе та інших дітей, аналізувати їх причини; здатність чітко формулювати запитання щодо змісту теми, що вивчається, виявляти ініціативу, самостійність у виборі правильного рішення.

Творча активність – найвищий рівень, оскільки цей вид пізнавальної активності передбачає вміння дитини самостійно формулювати нове пізнавальне завдання, відшукувати нові, нетрадиційні, оригінальні способи його розв'язання. Зрозуміло, що цей вид активності можливо сформувати лише у тих дітей, які відзначаються високим рівнем інтелектуального розвитку, тобто обдарованих дітей, яким притаманне прагнення до творчого пошуку в різних видах діяльності, зокрема і в пізнавальній. Цінним і цікавим видом роботи є ознайомлення дітей з основами орнітології, адже птахи населяють усі материки й більшу частину островів Земної кулі.

Орнітологія – один з розділів зоології, яка зосереджує увагу на вивченні їх ембріології, морфології, фізіології, екології, систематики і географічного розповсюдження. Птахи відіграють важливу роль у природі та житті людини. Вони можуть жити скрізь,

де є рослини й тварини, придатні для їхнього живлення: у лісах і садах, на луках і болотах, у тундрі, у степах і пустелях. Деякі птахи більшу частину свого життя проводять у відкритому морі. В даний час у світовій фауні налічується понад 9000 видів птахів. Найбільш різноманітні види птахів у тропічних лісах, а в суворих умовах Арктики й Антарктиди видів небагато, але кількість особин кожного з них дуже велика.

Завдяки своїй дуже великій кількості й різноманітності птахи відіграють у природі досить значну роль. Підраховано, що на земній кулі живе близько 100 млрд. птахів. Усі вони щодня з'їдають велику кількість рослинної і тваринної їжі й цим самим істотно впливають на живу природу, особливо на чисельність комах і дрібних гризунів. Нерідко птахи самі стають їжею для інших тварин. Таким чином птахи є важливою ланкою в ланцюгу живлення живих організмів. Саме за їх посередництвом відбувається поширення насіння багатьох рослин (наприклад, сойки, дрозди, кедрівки). Вони скльовують соковиті плоди горобини, бузини, брусниці, черемхи, чорниці та багатьох інших рослин і, перелітаючи з місця на місце, викидають разом із послідом непошкоджені насінини. Деякі види птахів (нектарниці, колібрі), живлячись нектаром рослин, сприяють перехресному запиленню квіток. Між птахами та іншими видами тварин у природі існують складні взаємозв'язки. Одні види птахів можуть житися іншими видами. Так, хижі птахи поїдають, насамперед, ослаблених і хворих тварин, сприяють природньому добору. Грифи, стерв'ятники поїдаючи загиблих тварин, є санітрами екосистем. У птахів спостерігаються різні види співжиття, коли дрібніші види птахів поселяються в колоніях більших птахів (шпаки селяться разом з граками). Присутність ластівок біля табунів свійських і диких тварин на пасовищі пов'язана з тим, що великі ссавці принадають багатьох комах, яких птахи ловлять у польоті. Наприклад, ластівка впродовж літа знищує близько 1 млн комах, а синиця за рік – близько 6,5 млн яєць шкідливих комах. Комахоїдні птахи корисні для рослин, оскільки живляться різними комахами, що завдають рослинам великої шкоди. Особливо значну кількість комах поїдають горобцеподібні, приносячи величезну користь сільському й лісовому господарству.

У житті людини птахи мають велике значення. Це виявляється у величезній ролі свійських птахів у сільському господарстві. Птахи також становлять значну промислову (куріпки, перепілки, фазани) і декоративну (щиглики, папуги, канарки) цінність. Птахи є цікавим об'єктом пізнання. Вони щороку мігрують з півночі на південь і повертаються назад. Деякі з них мають чудові голоси, можуть розмовляти людською мовою і наслідувати голоси інших тварин.

Птахи відіграють важливу роль у природі. В природних умовах, наприклад, існують складні взаємозв'язки між птахами й рослинами, з одного боку, та між птахами й іншими тваринами – з іншого. З найдавніших часів люди цікавилися життям птахів. Обожнювання птахів спостерігалося у давньоєгипетській релігії, де сокіл означав священний символ Сонця. Йому присвячувалися храми, а вбивство вважалося важким гріхом. У Давній Греції розвинулась орнітомантия – ворожіння за допомогою птахів. Ворожили за криком, польотом, посадкою, поведінкою та нутрощами домашніх і диких птахів. В Україні була відома відома народна орнітомантия у вигляді ворожіння «на курку» та «півня»: як вони дзьобають зерно, коли і як співають, якого кольору курка потрапить в курнику вночі в руки та ін. Ознакою великого нещастя вважалося, якщо курка зненацька заспіває півнем.

У давніх слов'ян особливо поважали сокола, він був символом сили та мужності. В міфології він перебував на верхівці світового дерева. Полювання з соколом – атрибут княжого двору, знаті. Сокіл в українському фольклорі протиставляється вороні, як втіленню злих, темних сил: «Де соколи літають, там ворону не пускають» У пізнішому фольклорі сокіл символізує козацьку силу й честь. Християни особливого значення надають голубу, який символізує моральну чистоту і є втіленням Святого Духа.

Велика різноманітність антропогенних факторів та їх дія зводиться головним чином до впливу на птахів та території, де вони живуть. Тому, дуже важливо охороняти не лише самих птахів, але й місця їх проживання. Роль заповідників і зоопарків у збереженні рідкісних видів птахів дуже велика. Враховуючи величезну користь, яку приносять птахи, люди всіляко їх оберігають. Особливо важливу роль в охороні птахів відіграють заповідники і зоопарки. Для охорони птахів у природі велике значення має не лише збереження дорослих птахів, а й охорона їхніх гнізд.

У фауні України є багато рідкісних птахів, занесених до Червоної книги, серед них: пелікан, лелека, беркут, могильник, орел степовий, скопа, дрохва та ін. Основна причина, через яку їм загрожує вимирання, – зникнення необхідних для їх існування біотопів. Загрожує загибель і журавлю сірому, журавлю степовому та іншим мешканцям степів. Тому прийняті в нашій країні закони про охорону тваринного світу мають велике значення для збереження птахів та інших тварин [32].

У зв'язку з тим що птахам дуже часто не вистачає місць для гніздування, слід восени, взимку і навесні розвішувати в лісах, парках, садах і на городах шпаківні, синичники, дуплянки і т. п. Добрі результати дає висаджування кущів, які є схованою для гнізд.

Велике значення для приваблювання й вберегання птахів від загибелі в зимовий період має підгодовування їх не лише в сільській місцевості, а й у містах. Для цього слід влаштувати в парках, садах і на балконах годівниці.

Птахівництво – дуже важлива галузь господарства, що дає багато високоякісної продукції свійської птиці. Свійськими називають птахів, яких людина приручила і успішно розводить у свійському стані для отримання м'яса, яєць, пуху і пір'я. В Україні розводять курей, гусей, індиків, цесарок, фазанів, качок тощо. Найбільше значення мають кури, гуси і качки. Несучі породи курей (російська біла, леггорн, орловські) дають 200–300 яєць за рік. Кури м'ясо-яєчної породи (загорська, першомайська, московська) дають і м'ясо, і яйця. М'ясні породи (плімутрок) розводять заради м'яса. На качиних фермах розводять качок московської, української, пекінської та інших порід. Особливо вигідно розводити качок на ставках, де вирощують коропів: послід качок удобрює водойму, завдяки чому посилено розмножуються різні безхребетні тварини – чудовий корм для риби.

Як уже зазначалося, птахи є для людини надзвичайно корисними хребетними. Проте з кожним роком все більше видів птахів зменшується за чисельністю, поширенням, багато які стають рідкісними або зовсім зникають на великих територіях (на сьогодні повністю зникло близько 200 видів). Для того, щоб запобігти зникненню птахів, їх треба охороняти. Мало занести той чи інший вид на сторінки Червоної книги, прийняти закон про охорону тварин або певних видів птахів – треба вивчати птахів, знати їхні потреби щодо навколишнього середовища. Мета екологічної освіти на сучасному етапі – формування системи наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи бережного дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища. Зміст роботи полягає в розкритті перед дітьми цінності природи, особливо важливо виховати етичне ставлення до живих організмів.

Педагог має стати для вихованців не тільки носієм знань, а й зразком для наслідування. Важливо так організувати щоденну діяльність дітей, щоб через самостійні відкриття, розв'язання проблемних завдань, різноманітні дії з об'єктами вони одночасно оволодівали новими знаннями, вміннями та навичками їх самостійного набуття. Це пов'язане з формуванням пізнавальної активності, яка виявляється в допитливості та експериментуванні, нескладній пошуково-дослідницькій діяльності. Завдяки такому пізнанню природи під керівництвом педагога здійснюється досить глибока самостійна когнітивна діяльність дітей, відбуваються аналіз, порівняння, зіставлення. Проблема розвитку пізнавальної активності дошкільнят є надзвичайно актуальною, оскільки вона є неодмінною

передумовою формування розумового виховання. Джерелом пізнавальної активності є пізнавальна потреба. Її задоволення здійснюється як пошук спрямований на виявлення, відкриття невідомого та його засвоєння. Умовою розвитку пізнавальної активності є практичні дослідницькі дії самої дитини з різноманітними предметами. Особливо цікавими і водночас доступними для спостереження об'єктами є птахи, як дикі, так і свійські. Вони безпечні, естетично привабливі, ведуть активний спосіб життя в різні пори року і тому цілком підходять для даного виду роботи. Звичайно, птахи приваблюють дітей починаючи з раннього віку. народна педагогіка пропонує вже на першому році життя знайомити дітей з птахами. Це коліскова «Прилетіли гулі», забавлянка «Сорока-ворона» тощо. Дітям пропонують казки про птахів «Курочка ряба», «Котик і півник», «Колосок», «Гуси лебеді», «Гидке каченя» тощо. Вихователі постійно проводять спостереження з дітьми різних вікових груп за птахами, у багатьох дітей птахи є вдома, тому іноді птахи не викликають особливого зацікавлення у дітей. Лише під керівництвом педагога. завдяки створеному розвивальному середовищу і систематичній праці у дітей сформується пізнавальна активність стосовно світу птахів. Потрібно інтегрувати різні види навчальної роботи з виховною, з різними видами діяльності дітей (спостереження, розповіді вихователя, бесіди, читання доступної наукової і художньої літератури, різні види ігор, музична, художня діяльність, експериментування). Результати набутих знань кожної дитини мають ґрунтуватися на раніше нею засвоєних відомостях про світ птахів. Лише за цієї умови задовольняється природна допитливість дитини, її інтерес до навколишнього. З дітьми 6–8 ро років життя слід забезпечити виконання таких завдань:

- постійний приплив нової інформації;
- формування наукових екологічних уявлень про птахів, їх роль в природі та житті людини, взаємозв'язки у природі;
- розвиток відношення до природи як до нашого спільного дому, де птахи, як частина природи, потребують піклування і захисту;
- формування системи вмінь і навичок екологічно доцільної поведінки;
- позитивне ставлення вихователів до проявів пізнавальної активності і стимулювання їх;
- створення розвивального середовища з можливістю самостійного пошуку інформації в книгах енциклопедичного характеру про птахів;
- бережне ставлення до самостійних роздумів дітей, можливість помилкових суджень.

Дані психолого-педагогічних досліджень та педагогічної практики показують, що для створення творчого середовища в закладах дошкільної та позашкільної освіти необхідно дотримуватись відповідної методики роботи педагога з дітьми.

Вона повинна розглядатися як модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення освітнього процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для дитини і педагога. В. Суржанська створила модель розвивальної методики формування пізнавальної активності старших дошкільників та молодших школярів засобами творчих завдань. Основними елементами зазначеної моделі є такі:

1. Педагогічне середовище формування пізнавальної активності передбачає єдині підходи у застосуванні засобів, спільну діяльність дітей, вихователів та батьків, єдині оцінювальні погляди та дії для усіх учасників педагогічного процесу. Це атмосфера, де панує гуманність, взаємодовіра, взаємодопомога, стимулювання творчої ініціативи.

2. Мета, хід та результат розвитку пізнавальної активності дітей. Провідною метою є формування пізнавальної активності дошкільників та молодших школярів. Ходом є взаємодія дорослого та дитини у процесі вирішення творчих завдань, розумна допомога та підтримка дошкільників. Результат – сформований рівень пізнавальної активності.

3. Організація дитячого пізнання передбачає створення позитивного психологічного клімату, забезпечення відповідного матеріального, предметно-ігрового, розвивального середовища, а також враховується потреба дітей у спілкуванні з дорослими та однолітками; необхідність дотримання санітарно-гігієнічних, естетичних та педагогічних умов.

4. Засоби пізнання. Широкий діапазон пізнавально-розвивальних засобів (предмети, посібники, символічні засоби, іграшки, технічні засоби навчання та інші); мікросередовище, створене педагогом з метою формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку; спеціально розроблені творчі завдання, що спрямовані на формування пізнавальної активності дітей 6–8 років.

5. Дорослі (вихователі та батьки) – безпосередні учасники педагогічного процесу. Їх діяльність проявляється як педагогічна допомога дитині в зростанні її пізнавальної активності, спрямування на стимулювання її проявів у різних видах діяльності.

6. Діти як повноправні учасники педагогічного процесу. Їх діяльність передбачає самостійне вирішення творчих завдань, прояв та зростання пізнавальної активності, позитивних пізнавальних емоцій, оригінальності. Взаємодія дітей і дорослих відбувається у процесі вирішення творчих завдань на трьох умовно визначених етапах (перший етап – вирішення творчих завдань в умовах індивідуальної взаємодії дитини з дорослим; другий етап – вирішення творчих завдань в умовах колективної взаємодії дорослого, дитини з групою

однолітків; третій етап – широке впровадження творчого пошуку та реалізації творчих задумів).

7. Здійснення педагогічної рефлексії та оцінки рівня пізнавальної активності дітей, яке відбувається за визначеними критеріями.

8. Створення перспективи для переходу дітей на якісно новий рівень розвитку пізнавальної активності (це дає змогу прогнозувати діяльність дорослих та дітей у відповідності з набуттям досягнень у пізнавальній діяльності), врахування зони найближчого розвитку [28].

Формуючи пізнавальну активність під час ознайомлення з птахами, педагог застосовує різноманітні засоби, методи і прийоми, але перевагу слід віддавати безпосередньому сприйняттю дітьми природи і активному оволодінню навичками відповідального природокористування.

Н. Яришева відзначає, що вибір методу залежить від:

1. Особливостей пізнавальної діяльності дітей адже наочно – образне мислення є переважаючим у цьому віці. Дитина вперше знайомиться з багатьма об'єктами природи, через це в роботі з дітьми слід віддавати перевагу методам, що забезпечують безпосередній контакт з реальними об'єктами природи: спостереженню, праці в природі, нескладним дослідам, іграм з природними матеріалами.

2. Конкретних завдань навчально-виховної роботи, етапу засвоєння знань дітьми. У засвоєнні знань дітьми найчастіше виділяють три етапи:

– первинне ознайомлення (наочні, практичні методи);

– закріплення (наочні, практичні, словесні методи);

– систематизація, узагальнення (методи моделей, бесід, дидактичних ігор).

3. Конкретних умов роботи закладу освіти. У багатьох міських дитячих садках, де на відміну від сільських немає змоги ознайомити дітей із свійськими тваринами за допомогою методу спостереження, використовується демонстрування картин, читання художньої літератури, вивчення віршів, використання відео тощо [34].

Отже, головним методом для ознайомлення з світом птахів є безпосереднє сприймання або спостереження, яке тісно пов'язане із словом. За допомогою слова повідомляється мета спостереження, педагог керує розгляданням об'єктів природи, і досить часто у слові фіксується результат спостереження (бесіди, розповіді про те, що діти бачили).

Потреба використання ілюстративного матеріалу під час ознайомлення дітей з птахами зумовлюється особливою привабливістю ілюстративного матеріалу для дошкільників і молодших школярів та характером їх образного мислення. Розглядання картин, ілюстрацій допомагає вирішувати різноманітні завдання, в першу чергу

уточнювати, закріплювати знання про природні об'єкти, збагачувати їх. Спостереження в природі за птахами не завжди дають змогу розглянути деталі в зв'язку з невеликими розмірами та похливістю деяких представників. Сприймання статичного зображення на картині, таблиці створює умови для уточнення дитячих вражень. Ілюстративний матеріал, що зображує птахів має викликати у дітей чуттєві образи, близькі до сприймання дійсності, тобто вони повинні бути виконані реалістично. Тварини і рослини показують природних умовах існування. Цим вимогам відповідають картини відомих анімалистів О. Комарова, В. Ватагіна.

Проведеними дослідженнями доведено, що демонстрування відеофільмів, кінофільмів, діафільмів та інших технічних засобів навчання є одним з важливих джерел інформації, яке наділене великою силою емоційного впливу, здатне викликати співпереживання, співучасть, збагачувати відночас знаннями, здійснюючи великий вплив на пізнавальну активність.

К. Ушинський радив зробити серйозне навчання цікавим, вважаючи це одним з найважливіших завдань навчання. Під час ознайомлення дітей з птахами часто використовуються різні види ігор. Гра є провідною діяльністю дитини дошкільного віку, в якій вона найбільше задовольняє свої потреби. Ігри викликають у дітей задоволення, підвищують емоційний тонус, сприяють формуванню у них уявлень про об'єкти природи, їх якості, виховують позитивне ставлення до природи. Надзвичайно важлива роль ігор у закріпленні, систематизації і узагальненні знань про природу. Отже, ігри сприяють піднесенню ефективності навчання дітей у сучасних закладах дошкільної і позашкільної освіти.

В процесі пізнання чуттєве і раціональне взаємодіють. Звідси – важливе значення використання словесних методів, пошуки оптимальної взаємодії їх з наочними методами. Формування пізнавальної активності буде протікати більш ефективно з використанням поетичних творів. Тому природознавчу книгу найчастіше рекомендується читати після спостережень. При цьому художні твори допомагають підсумувати побачене, доповнити, поглибити спостереження, спрямувати увагу дітей на дальше сприйняття природних явищ. Загадки, прислів'я, в яких сконцентровані характерні ознаки птахів, широко використовуються переносні значення слів, метафори, алегорії як засоби образного відображення, швидше сприймаються дітьми, якщо вони пов'язані з безпосереднім сприйманням об'єктів природи. Цінне також використання прислів'їв, в яких відобразився народний погляд на природу, з якого діти повинні черпати народну мудрість, привчатися до спостережливості.

Розповідь педагога повинна відповідати ряду вимог:

- сприяти формуванню вірогідних знань про природу;
- в доступній формі розкривати зв'язки і залежності у природі;
- бути образною, емоційною, цікавою, спрямованою на формування у дітей розумного, дбайливого ставлення до природи та пізнавальної активності.

Дитяча природознавча література сприяє розширенню кола знань дітей про птахів, знайомлять з тими явищами, які діти інколи не можуть безпосередньо спостерігати. Через твори художньої та доступної наукової літератури дошкільники та молодші школярі не тільки ознайомлюються з фактами життя природи, але й із зв'язками, залежностями в природі.

С. Русова розглядає працю як один з основних методів ознайомлення дітей з природою. Цінність праці в природі полягає в тому, що дитина в процесі трудової діяльності взаємодіє з реальними об'єктами а це створює найкращі можливості для формування екологічних знань та реалістичних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними. У процесі праці найбільш переконливо, наочно діти впевнюються у зв'язку між умовами для життя птахів їх ростом, розвитком. Під час праці

мова дітей збагачується новими для них словами, враження від діяльності спонукають до активного обміну думками, сприяють формуванню суджень на основі аналізу, порівнянь. У процесі праці створюються сприятливі умови для сенсорного розвитку дітей. Діти оволодівають новими прийомами обстеження [25].

Досліди – це способи матеріального впливу людини на об'єкт з метою вивчення цього об'єкта, пізнання його властивостей, це спостереження за спеціально створених умов. За сучасних умов, коли великого значення надається розвитку пізнавальної активності, вихованню прагнення до здобуття нових знань, проведенню дослідів повинно бути приділено значну увагу. Використання дослідів цінне тим, що вони мають велику переконуючу силу, знання, яких набувають дошкільнята, мають особливу доказовість, повноту і міцність. Під час проведення дослідів забезпечується чуттєве сприймання, практична діяльність дітей і словесне обґрунтування. Такий органічний зв'язок і сприяє максимальній активізації розумової діяльності дітей, оскільки відповідає характеру мислення дошкільників. В елементарні досліді для дітей слід вводити такі явища і об'єкти природи, які наочно виражені, зв'язки між якими доступні осмисленню дітьми (таблиця 1).

Таблиця 1

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН РОБОТИ

з формування у дітей 6 – 8 років пізнавальної активності під час ознайомлення з світом птахів

Тематика роботи	Створення розвивального середовища	Заняття (інтегровані, комплексні)	Образотворча діяльність	Народний фольклор
1	2	3	4	5
Вересень				
Птахи знайомі і незнайомі	1. Виставка картин про птахів. 2. Створення природничого куточка в груповій кімнаті.	1. Складання розповіді про птахів 2. Птахи- обереги. 3. Ознайомлення з природничими енциклопедіями	1. Малювання «Півень» 2. Аплікація обриванням «Курчатко» 3. Малювання «Відліт птахів»	Святий Семен вважається покровителем птахів. Після Семена відлітали в теплі краї журавлі.
Жовтень				
Журавлі летять у вирій	1. Екскурсія до водойми. 2. Прикрашання природознавчого куточка рушниками з зображенням птахів	1. Бесіда « Чому птахи відлітають у вирій». 2. Вивчення вірша «Журавлі летять» 3. Свято Покрови	1. Малювання «Відліт журавлів» 2. Аплікація «Рушник» 3. Ліплення «Півник» 4. Конструювання з паперу «Журавлик»	«Яка погода на Покрову, такою буде і зима», «Прийшла Покрова – замовкла діброва»
Листопад				
Як птахи до зими готуються	В природознавчому куточку розмістити українські казки про птахів та народні іграшки.	1. Бесіда «Як птахи до зими готуються» 2. Розгляд картин «Свійські птахи» 3. Дидактична гра «У бабусі на подвір'ї»	1. Малювання «Пташка» (за мотивами опішнянських іграшок); 2. Ліплення «Пташка».	1. Гра-драматизація за казкою «Котик і півник» 2. Рухлива гра «Унадився журавель» 3. Вившування годівниць.

Продовження таблиця 1

1	2	3	4	5
Грудень				
Свійські птахи	1. Організувати майстерню виготовлення атрибутів та подарунків до зимових свят. 2. В природознавчому куточку розмістити довідкову та художню літературу про народні звичаї та традиції поводження з птахами	1. Вивчення віршів про свійських птахів. 2. Ознайомлення з символікою герба. 3. Вивчення колядок та щедрівок. 4. Розповідь казки «Кривенька качечка»	1. Малювання «Гусочка» 2. Конструювання і аплікація з паперу — «Прикраси на ялинку (птахи)»	Гра-драматизація «Кривенька качечка»
Січень				
Як птахи зимують	Природознавчий куточок поповнити репродукціями картин з зображенням птахів	1. Розповідь вихователя «Як раніше святкували прихід Нового року» 2. Читання казки Лесі Українки «Біда навчить»	1. Малювання «Зима». 2. Аплікація «Снігурі». 3. Малювання за казкою Лесі Українки «Біда навчить»	1. Сюжетно-рольові ігри «Подорож у зимовий ліс» 2. Гра –драматизація за казкою Лесі Українки «Біда навчить»
Лютий				
Як живуть пінгвіни	1. Народознавчий куточок поповнити образними іграшками «Птахи».	1. Вивчення коліскових про птахів. 2. Свято «Проводи зими», 3. Розповідь про пінгвінів	1. Малювання «Весна-Красна» 2. Ліплення «Пінгвін».	«В цей день Лютий до Березня приїхав» Ігри забавлянки «Сорока-ворона»
Березень				
Зустріч птахів	1. В природознавчому куточку помістити репродукції картин і листівок про весняні свята та птахів	1. Розповідь дітей «Пригоди птахів у теплих краях» 2. Бесіда «Птахи – обереги родини» 3. Свято «Зустріч птахів»	1. Малювання «Птахи приносять добро» 2. Аплікація «Шпаківня»	1. Будівельно-конструктивна гра «Подорож в село» 2. Рухлива гра «Приліт птахів» 3. Вившування шпоківень
Квітень				
Птахи теплих країн	Поповнити природознавчий куточок листівками про птахів теплих країн	1. Вивчення вірша «Облітав журавель». 2. Розгляд картини та перегляд відео «Страуси»	1. Малювання «Страус» 2. Конструювання «Шпаківня»	1. Сюжетно-рольова гра « Екскурсія на страуси ну ферму» 2. Дидактична гра «Хто що їсть» Ігри «Гаївки та веснянки»
Травень				
Бережемо птахів	1. Поповнити природознавчий куточок картинками про охорону птахів	1. Розповідь про Червону книгу України 2. Бесіда про охорону птахів 3. Висаджування калини	1. Малювання «Казкоавий птах» 2. Аплікація «Півник» 3. Ліплення «Курчатко»	1. Гра драматизація «Кривенька качечка» 2. Рухлива гра «А ми просо сіяли»

Отже, на підставі проведеного аналізу наукової літератури можемо констатувати, що рівень формування пізнавальної активності у старших дошкільників залежить від того, які шляхи і методи використовуються педагогом. Один і той самий зміст навчального матеріалу, використаний із застосуванням різних методів, дає різну наповненість етапу знання, різні заняття дітей, тобто різний реальний результат. Пізнавальна цінність заняття визначається не лише змістом навчального матеріалу, а й діяльністю дітей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Ознайомлення дітей з основами орнітології з використанням різних методів і форм роботи має велике значення для формування пізнавальної активності дітей, адже птахи є прекрасним об'єктом для спостережень. Також можна використовувати величезний об'єм доступної літератури та соціальних мереж. Але без систематичної планомірної роботи педагогів бажаного результату досягти неможливо. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці методики формування у дітей пізнавальної активності до природного довкілля засобами ігор.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артемова Л. В. Вчися, граючись. Навколишній світ у дидактичних іграх дошкільнят. Київ : Томіріс, 1995. 112 с.
2. Базовий компонент (Державний стандарт дошкільної освіти) дошкільної освіти України. Нова редакція: наказ М-ва освіти і науки України від 12 січ. 2021 №33 URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Vazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 15.07.2023)
3. Мислення в діяльності молодших школярів / за ред. Г. С. Костюка, Г. О. Балла. Київ : Радянська школа, 1981. 155 с.
4. Банік М. В. Оцінка залежності чисельності лучної та чорноголової трав'янок від структури біотопу та впливу антропогенних факторів в умовах крейдяних схилів Лівобережної України. *Актуальные вопросы современного естествознания* : тез. Всеукр. конф. молодых ученых. 11–13 апр. 2003. Сімферополь : Таврійський нац. ун-т імені В.І. Вернадського, 2003. С. 14.
5. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів : монографія. Київ, 1998. 199 с.
6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
7. Беленька Г., Науменко Т., Половіна О. Дошкільнятам про світ природи. Старший дошкільний вік. Київ : Генеза, 2013. 115 с.
8. Бойко Н. О. Дидактичні умови формування пізнавального інтересу у школярів : автореферат дис. на здобуття канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 1999. 20 с.
9. Бондарець В. І. Атлас птахів України. Київ : Знання, 2020. 480 с.
10. Боришевський М. Й., Музичук С. Т., Антоненко В. В., Удодова Л. П., Пилипенко Л. І., Фролов П. Д., Володарська Н. Д., Мартинюк І. В. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі. Навч.-метод. посіб. Київ : Ін-т змісту і методів навчання. 1999. 190 с.
11. Брежнева О. Г. Формування пізнавальної активності у старших дошкільників. *Дошкільне виховання*. 1998. № 2. С. 12–4.
12. Воїнственський М. А. Птахи. Київ : Радянська школа, 1984. 304 с.
13. Грицай Н. Б. Активізація пізнавальної діяльності учнів основної школи у позакласній роботі з біології : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед наук : 13.00.02. Київ, 2008. 20 с.
14. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України / головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
15. Жоржик О. Формування пізнавальної активності учнів у процесі спільної ігрової діяльності. *Рідна школа*. 2000. № 3. С. 37–39.
16. Іщенко Л. В. Наступність у екологічному вихованні старших дошкільників і першокласників: дис. ... к. пед. наук : 13.00.01 / Одеса, 1997. 260 с.
17. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів: дис. ... к. пед. наук : 13.00.07 / Київ, 2005. 242 с.
18. Ладивір С. Пізнавальна активність старших дошкільнят: індивідуальні особливості. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 3–6.
19. Лисенко Н. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи. Київ: видавничий Дім «Слово», 2015. 352 с.
20. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Харків: ОВС, 2000. 200 с.
21. Марочко Г. С. Формування у дітей старшого дошкільного віку дбайливого ставлення до природи : авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня к. пед. наук. Київ, 1993. 23 с.
22. Мієр Т. І. Дидактичні засади організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09 / Київ, 2017. 594 с.
23. Мухацька Б. Стимулювання пізнавальної активності дітей у дитячому садку: авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня. д-ра пед. наук. Київ, 2001. 41 с.
24. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. Київ : Дошкільне виховання, 2002. 175 с.
25. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
26. Савченко О. Я. Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти. *Педагогіка і психологія*, Том 3. 2007. С. 2–6.
27. Суржанська В. А. Підготовчий етап розвивальної методики формування пізнавальної активності старших дошкільників засобами творчих завдань. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. 2005. № 2. С. 27–33.
28. Суржанська В. А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2004. 54 с.
29. Талпош В. Птахи лісів України. Комплект наочності. Навчальна книга «Богдан», 2017. 40 с.
30. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
31. Чекстере О. Ю. Погляди Ж. Піаже на особливості егоцентризму дитячого мислення. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Частина 8*. 2008. С. 632–642.
32. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. 623 с.
33. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). Київ-Львів, 2007. 112 с.
34. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. Київ, 1993. 143 с.
35. Васютіна Т. М., Драган О. А., Трегубова Л. А. Природа рідного краю: авчальна програма з позашкільної освіти еколога-натуралістичного напрямку: еколога-біологічний профіль. Київ, 2015. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/prk.pdf> (дата звернення: 10.07.2023)